

УДК 159.9:37.015.3

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ В МАЙБУТНІХ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ: ТЕОРЕТИКО- ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ

Елліна Панасенко

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри практичної психології
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний
університет»,

м. Слов'янськ, Донецька область, Україна

ORCID ID 0000-0002-6787-0129

ellinapanasenko@ukr.net

Анотація. У статті розкрито актуальність проблеми формування комунікативної толерантності в майбутніх практичних психологів. Автором розглянуто сутність понять: «толерантність», «комунікативна толерантність», «комунікативна толерантність практичного психолога». Проаналізовано основні методологічні підходи щодо розуміння сутності й змісту феномена «толерантність» (психофізіологічний, інтеракційний, особистісний, гуманістичний, соціально-психологічний, ситуаційний підходи). Схарактеризовано підструктури особистості (інтелектуальна, ціннісно-орієнтована, етична, естетична, емоційна, сенсорна, енергодинамічна, алгоритмічна, характерологічна, функціональна), що обумовлюють комунікативну толерантність. Висвітлено соціально-психологічні умови формування комунікативної толерантності практичного психолога. Представлено основні соціально-психологічні способи формування комунікативної толерантності практичного психолога. У структурі комунікативної толерантності практичного психолога виокремлено функціонально пов'язані між собою та взаємообумовлені компоненти: когнітивно-пізнавальний, емоційно-ціннісний та особистісно-діяльнісний. Представлено основні психодіагностичні методики, які дають можливість визначити рівні сформованості комунікативної толерантності та психологічні чинники, що впливають на її формування.

Ключові слова: толерантність; комунікативна толерантність; комунікативна толерантність практичного психолога; підструктура особистості; компоненти комунікативної толерантності практичного психолога.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Умови сучасної соціально-політичної та культурно-історичної ситуації, яка склалася в Україні, вимагають від системи вищої освіти пошуку нових методів і форм навчання, які б змогли забезпечити підготовку висококваліфікованого фахівця в галузі психології, спроможного ефективно і різнопланово організувати свою професійну діяльність. Вирішення нових завдань, які виникли в системі підготовки практичних

психологів у зв'язку з воєнними подіями в країні, вимагають удосконалення комунікативної культури майбутніх практичних психологів, упровадження системи розвитку вмінь і навичок спілкування та соціальної взаємодії з клієнтами різних категорій.

Розвиток особистості майбутнього практичного психолога і формування його готовності до професійної діяльності є ключовими в теорії і практиці освітньої діяльності сучасного вищого навчального закладу. Саме під час навчання відбувається первинне опанування професії, визначається життєва та світоглядна позиція студента, вивчаються способи взаємодії, форми поведінки і спілкування. Основні види роботи практичного психолога (психодіагностика, психологічне консультування, психокорекція, психопрофілактика, просвітницька діяльність тощо) здійснюються через організацію спілкування з клієнтами. Успішна професійна діяльність психолога залежить, насамперед, від його здатності організувати свою роботу на основі професійно виваженого, науково обґрунтованого та толерантного спілкування з суб'єктами сфери взаємодії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковим підґрунтям у вирішенні проблеми формування комунікативної толерантності є психологічні концепції спілкування. Методологічні проблеми спілкування аналізуються в працях К. Абульханової-Славської, О. Бодальова, О. Леонтєва, С. Максименка та інших авторів. Професійна комунікація розглядається з позицій професійної орієнтації та професійного самовизначення особистості (М. Захаров, Є. Клімов, В. Колінько та ін.); психолого-педагогічні умови та засоби розвитку комунікативного потенціалу особистості представлені в роботах Ю. Ємельянова, В. Куніциної, Л. Петровської та ін. Проблеми професійної підготовки майбутніх психологів аналізуються в роботах сучасних вітчизняних науковців: професійна компетентність та успішність психолога (Ж. Вірна, Н. Пов'якель, Н. Чепелева та ін.), становлення особистості психолога в навчально-виховному процесі (О. Бондаренко, Ю. Долинська, В. Панок та ін.), розвиток професійно важливих якостей психолога (О. Власова, В. Волошина, Т. Федотюк та ін.). Методи розвитку комунікативних здібностей психологів вивчали Ю. Ємельянов, Л. Петровська, Т. Яценко та ін.

Проблема толерантності знайшла досить широке відображення в роботах, присвячених з'ясуванню сутності толерантності в онтології суспільної свідомості й самосвідомості (В. Золотухін, О. Кондаков, В. Красиков та ін.), місця толерантності в процесі набуття особистісної цілісності (О. Асмолов, Є. Казаков, В. Тишков та ін.), толерантності як категорії відносин (О. Клепцова,

В. Маралов, В. Ситаров та ін.), толерантності як особистісної риси (С. Бондирєва, Д. Колесов та ін.), комунікативній толерантності (В. Бойко, А. Скок та ін.).

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті визначаємо теоретичний аналіз та розкриття прикладних аспектів формування комунікативної толерантності в майбутніх практичних психологів у освітньому процесі вищої школи.

Результати дослідження. Поняття комунікативної толерантності – одна з важливих категорій теорії ненасильства. Це поняття в науковий обіг увів дослідник В. Бойко як характеристику ставлення особистості до людей (В. Бойко, 1998). Комунікативна толерантність складає основу спілкування практичного психолога й клієнта, сутність якої зводиться до таких принципів, які створюють оптимальні умови для ефективної комунікації, забезпечення поваги та гідності, самовираження того, кому потрібна психологічна допомога, виключають страх щодо «незручної» відповіді та ін. Комунікативна толерантність як шаноблива поблажливість до клієнта, з одного боку, і як терпимість – з іншого, уміння вислухати навіть помилкову думку клієнта, усе більш надійно включається в понятійний апарат професійної освіти в галузі психології.

Цінність комунікативної толерантності як одного з найважливіших критеріїв людського спілкування не обмежується лише однією особистістю. Йдеться про те, що толерантні стосунки в ідеалі охоплюють усіх учасників комунікативного процесу. Якщо в полі зору дослідників знаходиться практичний психолог, то очевидною стає необхідність вивчити, як толерантність з боку одного партнера по спілкуванню (психолога) впливає на іншого (клієнта), які реакції та дії можна при цьому спостерігати.

У психологічній науці існує декілька методологічних підходів щодо розуміння сутності й змісту феномену «толерантність», зокрема це психофізіологічний, інтеракційний, особистісний, гуманістичний, соціально-психологічний, ситуаційний підходи (Скок, 2005).

У «Словнику практичного психолога» толерантність потрактовано як «відсутність або послаблення реагування на який-небудь несприятливий фактор в результаті зниження чутливості до його впливу» (Головін, 1997).

Деякі автори розглядають толерантність як природний феномен. У працях Е. Голубєвої, В. Небиліцина, Л. Собчик, Б. Теплова та інших презентовано ідею про значущість вроджених якостей центральної нервової системи – людського

мозку і його фізіологічних особливостей – у формуванні інтелектуальних і творчих здібностей. З широкого спектру вражень про оточуючий світ кожна людина притаманним саме їй індивідуальним способом сприйняття обирає і засвоює певну інформацію, акцентуючи свою увагу на одних явищах і нехтуючи іншими.

Особистість – це відкрита зовнішньому впливу система, що саморегулюється, включає такі підструктури, як-от: мотиваційна спрямованість, емоційна сфера (стиль переживання), стиль мислення (інтелектуальні здібності, спосіб осягнення, переробки і відтворення інформації), спосіб спілкування з оточуючими (індивідуальний стиль міжособистісної поведінки). Особистість – це динамічна система, відкрита зовнішнім впливам, здатна реагувати на зміни середовища в межах індивідуально окресленого діапазону мінливості, що робить структуру особистості адаптивною і стійкою до стресу (Собчик, 1990).

Отже, представлені дослідження презентують психофізіологічний підхід щодо розуміння сутності й специфіки категорії толерантності.

Психологи-науковці О. Асмолов, Г. Солдатова, Л. Шайгерова толерантність розглядають як повагу та визнання рівності, відмову від домінування та насильства, визнання багатовимірності та різноманітності людської культури, норм, вірувань та відмову від зведення цієї різноманітності до одноманітності чи до переважання будь-якої однієї точки зору. Толерантність передбачає готовність сприймати інших такими, якими вони є, та взаємодіяти з ними на основі згоди. Толерантність не зводиться до індиферентності, нехтування власних інтересів. Вона передбачає взаємність та активну позицію всіх зацікавлених сторін. Толерантність – важливий компонент життєвої позиції зрілої особистості, яка має свої цінності та інтереси й готова їх захищати, але одночасно з повагою ставиться до позицій та цінностей інших людей (Асмолов, Солдатова, Шайгерова, 2001).

Дослідниця О. Клепцова розкриває сутність категорії толерантності як властивість особистості, яка актуалізується в ситуаціях розбіжності поглядів, думок, оцінок, вірувань, поведінки людей і виявляється у зниженні чутливості щодо об'єкту за рахунок залучення механізмів терпіння (витримка, самовладання, самоконтроль). Показниками толерантності є: рівноправ'я між представниками різних народів; взаємоповага, доброзичливість та терпимі відносини всіх членів суспільства до інших соціальних, культурних та інших груп; співробітництво та солідарність у вирішенні загальних проблем;

відмова від негативних стереотипів у сфері міжетнічних та міжрасових відносин та у відносинах між статями (Клепцова, 2004).

Так, толерантність розглядається з позицій інтеракційного підходу як достатньо абстрактне поняття, на що вказують її критерії та соціальні показники.

У контексті особистісного підходу толерантність вченими потрактовано як здатність індивіда сприймати без агресії думки, що відрізняються від власних, а також особливості поведінки та зовнішності інших індивідів. Психологи використовують поняття толерантності для позначення здатності зрозуміти іншу людину, відчувати й розуміти її відчуття та емоції. У цьому сенсі толерантність розкривається через поняття дружелюбності, спокою, мирної налаштованості як антиподів агресивності, дратівливості (Балл, 1997).

Сучасні науковці до рис толерантної особистості відносять: прихильність до інших, поблажливість, терпимість до відмінностей, уміння володіти собою, доброзичливість, вміння не засуджувати інших, гуманізм, здатність слухати, допитливість, здатність до співпереживання. Розглядаючи толерантність як характеристику індивіда, І. Гриншпун для характеристики індивідуальних особливостей толерантності, виділяє такі параметри:

- об'єкту віднесеність толерантності – диференційоване виявлення толерантності відносно різних об'єктів і впливів різноманітного типу;
- діапазон толерантності – індивідуально допустима кількість фруструючих впливів;
- фокус толерантності – типологічна характеристика, що позначає стилістичну близькість або до «відкритості», або до «резистентності», або їх баланс;
- стійкість толерантності – часова характеристика;
- динамічність толерантності – мінливість діапазону толерантності у часі та параметри цієї мінливості (Гриншпун І., 2003).

Методологічною основою толерантності є гуманістичний підхід в психології, який презентовано у працях А. Маслоу, Г. Олпорта, К. Роджерса, В. Франкла та ін. Відомий науковець Г. Олпорт толерантність називає особистісною характеристикою людини демократичного суспільства, яка поєднує знання про себе, відповідальність, почуття гумору, автономність, здатність до емпатії. На його думку, є два шляхи особистісного розвитку: толерантний та інтолерантний. Толерантний шлях, обирає людина вільна, доброзичлива, з позитивною «Я – концепцією». Інтолерантний шлях, навпаки, характеризується прагненням переносити відповідальність на оточення,

потребою в порядку, бажанням сильної влади, уявленням про власну винятковість. Г. Олпорт дає узагальнену характеристику толерантної особистості за низкою параметрів:

- орієнтація на себе (толерантна людина більш орієнтована на особисту незалежність, менше – на належність до зовнішніх інститутів та авторитетів);
- потреба у визначеності (визнає різноманітність, готова вислухати будь-яку точку зору й відчуває менший дискомфорт у стані невизначеності);
- відносно менша потреба в порядку (толерантна людина менш орієнтована на соціальний порядок, менш педантична);
- здатність до емпатії (схильність давати більш адекватні судження про людей);
- перевага віддається свободі, демократії (для неї не має великого значення ієрархія у суспільстві);
- знання самої себе (толерантна людина добре усвідомлює свої переваги та недоліки й не схильна у всіх бідах звинувачувати оточуючих);
- відповідальність (розвинуте почуття відповідальності, не перекладає відповідальність на інших);
- захищеність (відчуття безпеки та переконання що з загрозою можна впоратись) (Олпорт, 2003).

На думку психолога-дослідника В. Москаленко, соціально-психологічне розуміння толерантності передбачає терпимість до різних думок, неупередженість в оцінці людей і подій. У структурі феномену толерантності особистості науковець виділяє два компоненти: сенсуальну та диспозиційну толерантність особистості. Сенсуальна толерантність пов'язана зі стійкістю особистості до впливів середовища, з послабленням реагування на якийсь несприятливий фактор за рахунок зниження чуттєвості. В основі диспозиційної толерантності лежить принципово інший механізм, який забезпечує терпимість особистості у взаємодії з середовищем (Москаленко, 2005).

Сучасні психологи-дослідники виокремлюють різні типи толерантності. Відомий учений В. Лекторський називає такі типи: 1) терпимість до існування різних поглядів і практик; 2) повага до іншого, якого людина не розуміє і з яким не взаємодіє; 3) терпимість до слабкостей інших; 4) збагачення досвіду і критичний діалог, що спирається на діалогічність природи розуму (Лекторський, 1997).

Методологія ситуаційного підходу інтерпретує фрустраційну толерантність як здатність протистояти різного роду життєвим труднощам без

втрати психологічної адаптації. В її основі лежить здатність адекватно оцінювати реальну ситуацію і можливість передбачити вихід з даної ситуації.

Комунікативну толерантність психолог-дослідник В. Бойко розуміє як характеристику ступеня вразливості особистості до неприємних або неприйнятних, на її думку, психічних станів та вчинків партнерів по взаємодії. Комунікативна толерантність виступає як систематизуюча характеристика, яка узгоджує психологічний «ансамбль» особистісних якостей. Явище комунікативної толерантності, на думку В. Бойка, обумовлене як свідомими, так і несвідомими реакціями людини на відмінності між її особистісними підструктурами та елементами особистісних підструктур партнера або «збірних типів людей», що сформувалися в її свідомості (Бойко, 1998).

Комунікативна толерантність проявляється у тих випадках, коли людина або не бачить особливих відмінностей між підструктурами своєї особистості та особистості партнера, або не відчуває негативних переживань з приводу цих відмінностей. Відсутність же комунікативної толерантності або її низький рівень можна пояснити негативними реакціями індивіда на виявлені ним відмінності між підструктурами власної особистості та особистості партнера.

Відтак специфічні риси комунікативної толерантності можуть свідчити про внутрішню гармонію або дисгармонію особистості, про здатність до самоконтролю й самокорекції, про ступінь професіоналізму, якщо професійна діяльність спрямована на взаємодію з іншими, і навпаки.

За В. Бойком, комунікативну толерантність обумовлюють такі підструктури особистості:

1. Інтелектуальна підструктура – відображає парадигму мисленнєвої діяльності людини, в яку входять принципи розуміння нею діяльності, звичні для неї стереотипи осмислення проблем, ідей, прийняття рішень. Коли партнери фіксують свої відмінності в сфері інтелекту, можливі два варіанти поведінки: або виявити певний ступінь нетерпимості до інтелектуальної багатогранності іншого, або під час виникнення інтелектуальних труднощів у взаємодії подолати їх шляхом співробітництва, спільних поступок чи перейняти мисленнєвий стиль партнера.

2. Ціннісно-орієнтована – це основні світоглядні ідеали певної людини, її життєві ближні й віддалені цілі, прагнення, оцінки того, що відбувається. Ціннісно-орієнтована підструктура стосується уявлень про сенс життя й щастя, розуміння значущості сімейних ролей і службових обов'язків, перспективних планів та здійснених досягнень.

3. Етична виражає моральні норми, котрих дотримується людина. Партнери, що володіють різними етичними нормами, майже несумісні й тривала взаємодія негативно відображається на рівні їх толерантності.

4. Естетична охоплює область переваг, смаків та почуттів, особливості сприйняття людиною прекрасного й потворного, трагічного й комічного, піднесеного й низького. Чим більшим є розрив у даному аспекті між партнерами по спілкуванню, тим нижчим може бути рівень комунікативної толерантності.

5. Емоційна підструктура – безтурботність чи тривожність, миролюбність чи агресивність. У спілкуванні з партнерами може скластися ситуація несумісності емоційного настрою, що призводить до неприємних відчуттів.

6. Сенсорна підструктура фіксує особливості чуттєвого сприйняття світу індивідом на рівні зорового, слухового, нюхового, смакового, тактильного та рухового відчуттів. Йдеться про індивідуальну сенсорну організацію конкретної людини: один із каналів сприйняття – аналізатор – стає провідним у взаємодії з оточуючою дійсністю (зоровий, слуховий та ін.). Відмінності у сенсорній організації партнерів знижують толерантність до тих, хто сприймає світ інакше.

7. Енергодинамічна підструктура відображає енергетичні властивості людини, а саме – якість і силу її енергетичного поля. Якість випромінюваної й розповсюдженої індивідом енергії залежить від її знаку – позитивного, нейтрального чи негативного. Людина з позитивним енергетичним полем відкрита для спілкування, емоційно реагує на те, що відбувається, на стан партнера, готова до співробітництва й позитивно оцінює учасників взаємодії. Людина, що володіє негативним полем, своєю поведінкою, інтелектуальними й емоційними проявами зводить невидимі, але значні бар'єри на шляху до співучасті й співпереживання. Нейтральна енергія робить людину мовчазною, байдужою до того, що відбувається навколо, це виявляється як на інтелектуальному, так і на емоційному рівнях. Партнери з різноіменними енергіями дискомфортно почуваються в процесі взаємодії, оскільки взагалі відсутня або послаблена гармонія емоцій і почуттів; полярними є стани та настрої, різний ступінь залучення до ситуації.

8. Алгоритмічна підструктура особистості об'єднує різні особистісні якості, в яких є дещо спільне, а саме – одноманітність відтворення. Їх складають звички, вміння, стиль діяльності, різні ритуали, включаючи побутові, родинні, релігійні тощо. Алгоритмічна характеристика партнерів може бути більш чи менш ідентичною. Чим більше спільного люди мають у звичках, навичках,

вміннях, ритуалах, стилях поведінки, тим більшою є можливість виявити себе вільно й без будь-яких перешкод у присутності партнера.

9. Характерологічна підструктура – це стійкі, типоутворюючі риси особистості, що є вродженими чи набутими. Коли зустрічаються партнери з якісними відмінностями характерів, то кожен з них може відчувати подвійні труднощі: ускладнюється як протікання внутрішньої психічної діяльності, так і процесу співробітництва. Комунікативна толерантність виявляється у здатності партнерів сприйняти, залагодити ці відмінності або ж не помітити їх.

10. Функціональна підструктура закріплює різні системи життєзабезпечення і підтримки комфорту особистості – це передусім потреби, на основі яких виникають переваги й бажання, які особистість активно заявляє й захищає. Будь-які зазіхання на них сприймаються як загроза власному добробуту. Людина з низьким рівнем толерантності відчуває незадоволеність, дратівливість у відношенні до партнера, який прагне задекларувати й відстояти власні потреби. Вірогідність прояву комунікативної толерантності на рівні функціональної підструктури тим вище, чим:

- більше співпадають за кількістю й змісту активно діючі потреби;
- більше співпадають у партнерів особисті ієрархії потреб, тобто чим більш схожа їх значущість та послідовність здійснення;
- більш схожими є конкретні бажання партнерів.

Психолог-дослідник В. Бойко виокремлює такі рівні комунікативної толерантності, як-от:

- рівень ситуативної комунікативної толерантності, що фіксується у ставленні даної особистості до конкретної іншої людини;
- рівень типологічної комунікативної толерантності, який виявляється у ставленні людини до особистостей або груп людей збірного типу;
- рівень професійної толерантності, котрий проявляється у ставленні до «збірних типів людей», з якими доводиться мати справу за родом діяльності;
- рівень загальної комунікативної толерантності, тобто ставлення до людей взагалі. Загальна комунікативна толерантність має здатність до визначення і впливу на інші форми толерантності – ситуативну, типологічну, професійну (Бойко, 1998).

Отже, комунікативна толерантність являє собою вид соціально-психологічної толерантності, який репрезентує ставлення особистості до інших людей, їх психічних станів, якостей або вчинків у ситуації комунікативної взаємодії.

Соціально-психологічними умовами формування комунікативної толерантності практичного психолога є:

1. Високий рівень добробуту суспільства. У соціальній психології встановлено таку закономірність: лише самодостатня людина з нормальними позитивними проявами самоідентичності здатна до толерантних взаємин.

2. Збереження самобутньої культури, наявність відчуття особистої гідності, що водночас дозволяє з повагою ставитися до культури й особистості інших людей.

3. Адекватна соціальна й етнічна ідентичність. Відсутність гіпо- і гіперідентичності, зниження соціальної та соціально-психологічної маргіналізації людей, відсутність подвійних моральних стандартів у взаєминах.

4. Тривале в часі набуття досвіду спілкування.

5. Дотримання прав людини.

6. Створення громадянського суспільства – як кінцевої мети всезагального комунікативного процесу.

На сьогодні психологічна наука розглядає п'ять основних соціально-психологічних способів формування комунікативної толерантності практичного психолога, зокрема:

1. Формування правильних атрибуцій про особистість й поведінку людини.

2. Навчання спілкуванню, вільному від забобонів й упередженості.

3. Профілактика упередженості.

4. Точне й повне інформування людей з метою зниження інтолерантності й невпевненість.

5. Створення умов для тісної й взаємовигідної взаємодії різних соціальних груп.

Комунікативна толерантність практичного психолога – це складне утворення, що розуміється як комплекс знань, умінь та навичок, особистісних якостей фахівця, котрі забезпечують успішну взаємодію психолога та клієнта. За своєю структурою вона представлена як багатоаспектне особистісне утворення, що включає функціонально пов'язані між собою та взаємообумовлені компоненти: 1) когнітивно-пізнавальний – сукупність знань, необхідних для професійної діяльності (поняття про толерантність, поняття про комунікативну толерантність та процеси, які її потребують, уявлення про своє життя та життя інших); 2) емоційно-ціннісний – сукупність стійких почуттів, що проявляються в емоційній оцінці (емоційно-ціннісне ставлення до оточуючих, чужої думки,

власних думок, почуттів); 3) особистісно-діяльнісний – схильність до того чи іншого типу соціальної поведінки, основою якої є розуміння, прагнення до співробітництва, загальна спрямованість діяльності людини щодо об'єктів і явищ соціальної значущості, вибудовування шляхів досягнення власних життєвих планів.

До основних методик, які дають можливість вивчити рівні сформованості комунікативної толерантності та психологічні чинники, що впливають на її формування, належать:

1. Анкета «Комунікативні бар'єри».

2. Методика діагностики «перешкод» у встановленні емоційних контактів за В. Бойком.

3. Методика діагностики домінуючої стратегії психологічного захисту в спілкуванні за В. Бойком.

4. Методика діагностики комунікативної установки за В. Бойком (визначення загальної комунікативної толерантності).

Висновки. Отже, толерантність – це насамперед компроміс, який включає обопільну готовність до певних вчинків, що стає основою мирного співіснування. Її слід розглядати як здатність бачити в іншій людині саме іншу – носія інших цінностей, логіки мислення, інших норм поведінки, усвідомлення її права бути іншою; безумовно позитивне ставлення до несхожості, емпатичне бачення іншої людини. Толерантність як якість особистості виявляється в соціально активному ставленні до навколишньої дійсності, толерантних відносинах до представників різних соціокультурних груп.

Феномен «толерантність» в психології потрактовано як: 1) позначення індивідуальної властивості (стабільної або ситуативної), що полягає у здатності до збереження саморегуляції при впливах факторів середовища, котрі викликають фрустрацію; 2) позначення здатності до неагресивної поведінки стосовно іншої людини на основі відкритості у відносній незалежності від дій іншого. У першому випадку акцент робиться на здатності до самозбереження, у другому – на готовності до взаємодії.

Найбільш уживаним категорію «толерантність» учені розуміють як ставлення особистості до оточуючих, яке характеризується повагою і визнанням рівності іншої особистості, відмовою від домінування, визнанням багатовимірності та різноманіття людської культури, норм, установок, вірувань. До рис толерантної особистості дослідники відносять: прихильність до інших, милосливість, терплячість, почуття гумору, чутливість, довіру, альтруїзм,

терплячість до відмінностей, вміння володіти собою, доброзичливість, вміння не засуджувати інших, гуманізм, здатність вислухати, допитливість, здатність до співпереживання. Отже, толерантність виступає як основоположний принцип соціальних відносин.

Грунтовний аналіз психологічних підходів до цієї категорії дозволяє нам подати визначення поняття «комунікативна толерантність» як усвідомлені й активні комунікативні зв'язки, що виникають між суб'єктами взаємодії в процесі їхнього соціального, освітнього, культурного життя й діяльності та ґрунтуються на прийнятті іншої людини як цінності, її праві бути іншою, готовності зрозуміти феноменальний світ іншої людини і здатності зберегти свою індивідуальність.

Комунікативна толерантність практичного психолога – це професійно значуща якість особистості, що підпорядковується завданням, змісту та характеру його діяльності та проявляється у встановленні ефективних комунікативних взаємин з суб'єктами спілкування. Формування комунікативної толерантності майбутніх фахівців у галузі психології – це організований освітній процес, спрямований на особистісний розвиток студентів, удосконалення їх індивідуальних особливостей, що виявляються в міжособистісних взаєминах та діяльності. Підкреслимо, що комунікативна толерантність майбутніх практичних психологів має передбачати наявність емпатії, доброти, терпимості, спілкування, поваги, довіри, витримки, доброзичливості, самоконтролю, інтелектуальної гнучкості, емоційної стійкості у різних професійних ситуаціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Асмолов, А. Г., Солдатова, Г. У., Шайгерова, Л. А. (2001). О смыслах понятия «толерантность». *Век толерантности*. Научно-публ. вестник. Вып.1.
2. Балл, Г. О. (1997). Про співвідношення принципності і толерантності. *Педагогіка толерантності, 1-2*.
3. Бойко, В. В. (1998). *Коммуникативная толерантность*. Санкт-Петербург, Российская Федерация: МАПО.
4. Гриншпун, И. Б. (2003). *Понятие и содержательные характеристики толерантности*. Толерантное сознание и формирование толерантных отношений. Москва, Российская Федерация: Изд-во Московского психолого-социального института, Воронеж, Российская Федерация: Изд-во НПО «МОДЕК».
5. Клепцова, Е. Ю. (2004). *Психология и педагогика толерантности*. Москва, Российская Федерация: Академический Проект.
6. Лекторский, В. А. (1997). О толерантности, плюрализме и критицизме. *Вопросы философии. 11*.
7. Москаленко, В. В. (2005). *Соціальна психологія*. Київ, Україна: Центр навчальної літератури.
8. Олпорт, Г. (2003). *Природа предупреждения*. Век толерантности: научно-публицистический вестник. Москва, Российская Федерация: Смысл. Вып. 5.

9. Скок, А. Г. (2005). *Особливості комунікативної толерантності викладача вищого навчального закладу*. Наукові записки Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України. Київ, Україна: Главник. Вип.26. Т. 4.

10. Головин, С. Ю. (Сост.). (1997). *Словарь практического психолога..* Минск, Белорусь: Харвест.

11. Собчик, Л. Н. (1990). *Диагностика межличностных отношений: модифицированный вариант интерперсональной диагностики Т. Лури*. Сер. «Методы психологической диагностики». Вып. 3. Москва, Российская Федерация: ВНИИТЭМР.

DEVELOPMENT OF FUTURE PRACTITIONER PSYCHOLOGISTS COMMUNICATIVE TOLERANCE: THEORETICAL AND APPLIED ASPECT

Ellina Panasenko

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Department of Practical Psychology
SHEI “Donbas State Pedagogical University”

Sloviansk, Donetsk region

ORCID ID 0000-0002-6787-0129

ellinapanasenko@ukr.net

Abstract. The relevance of the problem of developing future practitioner psychologists' communicative tolerance is evident as the conditions of modern socio-political and cultural-historical situation in Ukraine require the search of new educational methods and forms for supporting the training of highly skilled specialists in the sphere of psychology.

The issue of tolerance is widely reflected in the works, devoted to defining the essence of tolerance in the ontology of public consciousness and self-consciousness (V. Zolotukhin, O. Kondakov, V. Krasnykov et al.), the role of tolerance in the process of gaining the personal integrity (O. Asmolov, Ye. Kazakov, V. Tyshkov et al.), tolerance as the category of relations (O. Kliptsova, V. Maralov, V. Sytarov et al.), tolerance as a personal trait (S. Bondyrieva, D. Kolesov et al.), communicative tolerance (V. Boiko, A. Skok et al.).

The scientists regard the concept “tolerance” as a personality’s attitude to other people, which is characterized by the respect and recognition of the equality of the other personality, the refuse from the domination, the recognition of multidimensionality and diversity of human culture, norms, and beliefs. The detailed analysis of psychological approaches to this category contributes to the definition of the concept “communicative tolerance” as conscious and active communicative relations that arise between the subjects of the interaction in the process of social, educational, cultural life and activities and are based on the acceptance of other personality as a value, his/her right to be different, readiness to understand the other person’s world and ability to save his/her own personality.

The communicative tolerance of a practitioner psychologist is a person’s professionally important quality which is subordinated to the targets, content and features of his/her activities and manifests in establishing the effective communicative relations with the subjects of communication. In psychological science there are some methodological approaches to understanding the essence and content of the phenomenon “tolerance”, in particular they are psycho-physiological, interactive, personal, humanistic, social-psychological, and situational approach.

The social and psychological conditions for developing a practitioner psychologist’s communicative tolerance are: the high level of welfare of the society; saving the original culture; the

presence of the feeling of personal dignity, which gives an opportunity to respect the culture and individuality of others; the adequate social and ethical identity; long period of gaining the communicative experience; following the human rights; establishing the civil society.

The main socio-psychological means of developing a practioner psychologist's communicative tolerance are: developing right attributives about a personality and human behaviour; learning to communicate, free of prejudices and partiality; prevention of partiality; giving complete and accurate information to people for reducing intolerance and inconfidence; creating conditions for close and mutually beneficial interaction of different social groups.

It is concluded that a practioner psychologist's communicative tolerance is a complex phenomenon that is considered to be a complex of knowledge, skills and abilities, as well as the specialists' personal qualities that ensure the successful interaction of a psychologist and a client. According to its structure, it is presented as a multiaspect personal formation that includes functionally interrelated and interconnected components. Developing the communicative tolerance of specialists in the sphere of psychology is organized educational process, oriented to students' personal development and the improvement of their individual traits, which are shown up in interpersonal relations and activities.

Key words: tolerance; cmmunicative tollerance; practioner psychologist's communicative tolerance; a personality's substructure; components of practioner psychologist's communicative tolerance.

REFERENCES

1. Asmolov, A. G., Soldatova, G. U., Shaygerova, L. A. (2001). About the essence of the concept "tolerance". *Vek tolerantnosti: nauchno-publ. vestnik*, 1.
2. Ball, G. O. (1997). About the interconnection of the integrity and tolerance. *Pedahohika tolerantnosti*, 1-2.
3. Boyko, V. V. (1998). *Communicative Tolerance*. Saint-Petersburgh, the Russian Federation: МАРО.
4. Grinshpun, I. B. (2003). *The concept and content characteristics of tolerance. Tolerant consciousness and development of tolerant relations*. Moscow, the Russian Federation: Izd-vo Moskovskogo psihologo-sotsialnogo instituta. Voronezh, the Russian Federation: Izd-vo NPO "MODEK".
5. Kleptsova, E. Yu. (2004). *Psihologiya i pedagogika tolerantnosti*. Moscow, the Russian Federation: Akademicheskij Proekt.
6. Lektorskiy, V. A. (1997). About tolerance, pluralism, and criticism. *Voprosy filosofii*, 11.
7. Moskalenko, V. V. (2005). *Social Psychology*. Kyiv, Uktaine: Tsentr navchalnoi literatury.
8. Olport, G. (2003). The nature of prevention. *Vek tolerantnosti: nauchno-publitsesticheskiy vestnik*. Moscow, the Russian Federation: Smysl, Vol. 5.
9. Skok, A. H. (2005). The features of communicative tolerance of the higher education institution teacher. *Naukovi zapysky Instytutu psykholohii imeni H. S. Kostiuka APN Ukrainy*. Kyiv, Ukraine: Hlavnyk, Is. 26. Vol. 4.
10. Holovin, S. Yu. (1997). *The dictionary of practioner psychologist*. Minsk, Belorus: Kharvest.
11. Sobchik, L. N. (1990). Diagnostics of interpersonal relationships: modified variant of interpersonal diagnostics of T. Liri. *Metody psihologicheskoy diagnostiki*, 3. Moscow, the Russian Federation: VNIITEMR.

Матеріали надійшли до редакції 19.08.2019 р.